

Весняний наступ

Валерій ГРИЦЮК, начальник Гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Олександр ЛИСЕНКО, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор

У воєнному лихолітті планетарного масштабу, яким була Друга світова війна, терени України не раз ставали головною ареною бойових дій. П'ять із дванадцяти стратегічних наступальних операцій Червоної армії 1944 року мали відношення до території України.

Георгій Жуков

Серед них наступ радянських військ у першій половині 1944 року на південно-західній ділянці радянсько-німецького фронту вирізнявся масштабністю, динамічністю, результативністю й різноманітністю форм і способів ведення бойових дій. Їх координацію було покладено на представників Ставки Верховного Головнокомандування – Маршала Радянського Союзу Г. Жукова (1-й і 2-й Українські фронти) і Маршала Радянського Союзу О. Василевського (3-й і 4-й Українські фронти).

Олександр Василевський

Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція (24.12.1943 – 17.04.1944)

Українських фронтів

У зимово-весняній військовій кампанії 1944 року і найвище керівництво радянських військ, і вермахт головні зусилля скерували на боротьбу за територію України. Наприкінці попереднього року для реалізації цих воєнно-політичних планів у Правобережній Україні було зосереджено найпотужніші угруповання військ з обох сторін: загалом понад 4 мільйони військовослужбовців, 45 тисяч гармат і мінометів, 4 тисячі танків та майже стільки ж літаків. Готувалася одна з найбільших стратегічних операцій Другої світової війни.

На той час 1-й, 2-й, 3-й і 4-й Українські фронти налічували 2 мільйони 406 тисяч солдатів та офіцерів, 28 654 гармати й міномети, 2 015 танків та САУ, 2 600 літаків. Окрім того, у Криму діяла Окрема Приморська армія, війська якої мали понад 92 тисячі бійців, близько 2 340 гармат, мінометів та установок реактивних систем, 212 танків і САУ. Цій армії забезпечували підтримку 4-та повітряна армія (714 літаків), Чорноморський флот і Азовська військова флотилія, що мали 21 бойовий корабель, 161 бойовий катер, 29 підводних човнів і допоміжні судна, а також 650 літаків авіації флоту.

До початку року радянські війська в Україні загалом налічували 192 стрілецькі і 9 кавалерійських дивізій, 11 танкових і 8 механізованих корпусів, 42 авіаційні дивізії, 5 укріплених районів, а також окремі бригади: 14 – танкових і 2 – морської піхоти¹. Крім того, у ході операцій війська постійно підсилювали контингентом військовозобов'язаних з визволених територій, де було мобілізовано 766 334 особи, в частини також було направлено 60 401 новобранець маршового поповнення (63% від усього призову до радянських збройних сил за I квартал 1944 року); водночас промислові та ремонтно-відновлювальні підприємства поставили 4 655 танків і САУ (74,4% від усіх отриманих за цей період Червоною армією), 4 803 гармати та міномети (49,2%). Додатково до операції було залучено: війська 2-го Білоруського фронту, 47, 61, 70-та армії, 2, 4 і 6-та танкові армії (остання сформована в ході операції), 6-та повітряна армія (разом 6 танкових і 2 механізовані корпуси, 33 дивізії).

До операції долучилися партизани. Підриваючи залізничні колії і мости, організовуючи масові аварії військових ешелонів, влаштовуючи напади на автоколони, партизани ускладнювали переміщення військ противника,

Радянська самохідна установка на гірській дорозі

підвезення боєприпасів, продовольства й пального. Вони нападали на тили і штаби, захоплювали переправи і плацдарми за водними перешкодами та утримували їх до підходу частин Червоної армії. Дані розвідки, яку вели партизани, допомагали радянському командуванню приймати правильні рішення. Особливий ефект давали глибокі рейди великих партизанських з'єднань у ворожий тил на території України, що порушували важливі комунікації гітлерівців.

На початку 1944 року на південь від Мозиря до гирла Дніпра радянським військам протистояла потужна оборона: частина сил 2-ї армії, що входила до складу групи армій «Центр», група армій «Південь» (4-та і 1-ша танкові, 8-ма і 6-та армії), частина групи армій «А» (3-тя румунська армія, 44-й окремий армійський корпус) та 4-й повітряний флот. Загалом для дій у Правобережній Україні противник тримав 95 дивізій і бригад, зокрема 18 танкових і 4 моторизовані дивізії, 1 мільйон 760 тисяч солдатів і офіцерів, 16 800 гармат і мінометів, 2 200 танків і штурмових гармат, 1 460 літаків². Крім того, німецько-румунські війська в Криму налічували до 195 тисяч осіб, мали близько 3000 гармат та мінометів, до 150 танків і штурмових гармат, 148 літаків. Для заміщення втрат та нарощування сил гітлерівське командування було змушене в січні–травні на південну ділянку Східного фронту, крім поточного поповнення військ людьми, бойовою технікою й озброєнням, підтягти 1-шу угорську та 4-ту румунські армії, 14 корпусних управлінь, 45 піхотних, гірськострілецьких, кавалерійських та 7 танкових дивізій, 8 бригад і велику кількість спеціальних частин із резервів й інших театрів воєнних дій. Навесні 1944 року на території Украї-

ни Гітлер зосередив до 75% танкових з'єднань вермахту та СС.

Рішучі операції чотирьох Українських, 2-го Білоруського фронтів, Окремої Приморської армії, Чорноморського флоту в березні–травні завершили розпочатий іще наприкінці 1943 року стратегічний наступ радянських військ на території України. Активні воєнні дії на південній ділянці радянсько-німецького фронту тривали майже п'ять місяців і стали головним змістом зимово-весняної кампанії 1944 року.

Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція (24.12.1943 – 17.04.1944) визна-на фахівцями найбільшою воєнною операцією з усіх, що будь-коли відбувалися на території України. Бойові дії розгорнулися на фронті до 1400 кілометрів. Глибина просування радянських військ сягала 250–450 кілометрів. Операція тривала 116 діб. За всю війну це був єдиний стратегічний наступ, у якому одночасно взяли участь всі шість радянських танкових армій. Загальною стратегічною метою на Правобережній Україні досягли в результаті проведення десяти наступальних операцій фронтів та груп фронтів: Житомирсько-Бердичівської та Кіровоградської, Корсунь-Шевченківської, Рівненсько-Луцької, Нікопольсько-Криворізької, Проскурівсько-Чернівецької, Умансько-Ботошанської, Березнегувато-Снігурівської, Одеської та Поліської. Крім того, в травні війська 2-го і 3-го Українських фронтів провели наступальну операцію в Румунії та Молдавії (2–6.05.1944).

Стратегічна наступальна операція в Криму (8.04 – 12.05.1944) тривала 35 діб, глибина наступу радянських військ сягала 250 кілометрів, а темп операції

¹ Разгром немецко-фашистских войск на Правобережной Украине (24 января – 17 апреля 1944 года): в 2 кн. / [под ред. П. А. Ротмистрова]. – М.: Издательство Высшей военной академии им. К. Е. Ворошилова, 1957. – Кн. 1. – 317 с; Кн. 2. – 443 с.

² Боевой состав Советской Армии: в 5 ч. – М.: Военно-научное управление Генерального штаба, 1964 – 1990. – Ч. IV (январь – декабрь 1944 г.). – М.: Воениздат, 1988. – 377 с.

³ Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси: [у 2 кн.] / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] / НАН України. Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2010. – Книга перша / [А. Айсфельд, О. Лисенко, В. Грицюк та ін.]. – 2011. – С. 255–277.

Тернопіль після відступу нацистів

– 40 кілометрів на добу. У її ході було знищено 13 дивізій противника. Крим – найважливіший стратегічний плацдарм на Чорному морі – вдалося вирвати з рук ворога. Чорноморський флот знову одержав свою головну військово-морську базу – Севастополь. Нині російські воєнні історики поділяють Кримську стратегічну наступальну операцію на Перекопсько-Севастопольську 4-го Українського фронту і сил Чорноморського флоту (з 8 квітня до 12 травня) та Керченсько-Севастопольську Окремої Приморської армії, 4-ї повітряної армії та сил Чорноморського флоту (з 11 квітня до 12 травня). Однак слід зауважити, що 16 квітня надійшов наказ про підпорядкування Окремої Приморської армії командувачу 4-го Українського фронту. До 20 квітня її було перейменовано з Окремої на просто Приморську армію. Від 23 квітня до 5 травня в діях радянських військ у Криму тривала оперативна пауза через те, що Севастополь не вдалося взяти з ходу. Севастопольська наступальна операція 4-го Українського фронту була ретельно спланована та організована. Тож, на думку авторів, Севастопольську операцію (5 – 12 травня) слід вважати окремою фронтовою операцією у складі Кримської стратегічної наступальної операції, що й зафіксовано в сучасній «Енциклопедії історії України»⁴. Відповідно до оперативних документів на першому етапі Кримської стратегічної операції війська 4-го Українського фронту здійснили Перекопську наступальну операцію (8–15 квітня), а війська Окремої Приморської армії – Керченську фронтову наступальну операцію (11–16 квітня).

17 квітня 1-й Український фронт отримав директиву на перехід до оборони. Наступальні операції військ 2-го і 3-го Українських фронтів тривали до 6 травня. Війська 4-го Українського фронту завершили наступ 12 травня. Дніпровсько-Карпатська та Кримська стратегічні наступальні операції, які проводилися в тісній взаємодії, за кількіс-

тю залучених сил та засобів з обох сторін, площею задіяної території, масштабами, динамічністю, різноманітністю форм і способів бойових дій, кількістю спланованих і проведених фронтових та армійських операцій, їх результатами, рівнем втрат належать до найбільших стратегічних операцій у Другій світовій війні.

У першій половині 1944 року радянські війська завдали нищівного удару найбільшому стратегічному угрупованню нацистів, зосередженому на південній ділянці Східного фронту. З 95 дивізій, які перебували ще до початку операції в Правобережній Україні, та 52 дивізій і 8 бригад, що прибули в Україну для підсилення ворожих військ, 83 дивізії було розгромлено, з них 10 дивізій і 1 бригаду – знищено⁵. Нищівної поразки зазнали й німецько-румунські війська в Криму.

Однак перемоги давалися радянській стороні дорогою ціною. У ході Дніпровсько-Карпатської операції радянські війська зазнали найбільших втрат порівняно з іншими

операціями Великої Вітчизняної війни – 1 мільйон 109 528 осіб (270 198 – безповоротно), а середньодобові втрати становили 9 565 осіб⁶. Дуже багато втрачено бойової техніки та озброєння – 7 270 гармат і мінометів, 5 700 танків і САУ⁷. За свідченням Маршала Радянського Союзу Г. Жукова, в березні 1944 року в районах Тарнополь (нині Тернопіль), Волочиська, Проскурова (Хмельницький) «зав'язалася найжорстокіша битва, така, якої ми не бачили з часу Курської дуги»⁸.

Великі втрати не завжди були виправдані воєнною необхідністю. Про це свідчить те, що противник втратив людей значно менше: загалом 350 тисяч, у тому числі 150 тисяч безповоротно⁹. Геть іншим було співвідношення втрат у Кримській операції: війська 4-го Українського фронту та Окремої Приморської армії втратили 84,8 тисячі осіб, з яких 17,7 тисячі безповоротно, тоді як противнику з 260-тисячного угруповання вдалося евакуювати морем і повітрям лише 137 тисяч¹⁰, а в полон потрапило – 61 587¹¹. (Безповоротні

Салют на могилі бойових товаришів-льотчиків, котрі загинули під Севастополем 24 квітня 1944 р.

⁴ Сидоров С. В. Севастопольська наступальна операція // Енциклопедія історії України. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 2012. – С. 498–499.

⁵ Сборник материалов по составу, группировке и перегруппировке сухопутных войск фашистской Германии и войск бывших ее сателлитов на советско-германском фронте за период 1941–1945 гг.: [в 5 вып.] / отв. ред. Платонов С.П. / Военно-научное управление Генерального штаба. Военно-исторический отдел. – Вып. 4. Состав, группировка и перегруппировка сухопутных войск фашистской Германии и войск бывших ее сателлитов на советско-германском фронте с 1 января по 31 декабря 1944 года. – М., 1956. – 220 с.

⁶ Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание. – М.: Вече, 2009. – С. 139.

⁷ Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (ЦАМО РФ), ф. 38, оп. 30401сс, спр. 96, арк. 53–56; ф. 39, оп. 80033, спр. 6, арк. 177–271.

⁸ Жуков Г. К. Спогади і роздуми / пер. з рос. – К.: Політвидав України, 1985. – С. 633.

⁹ Михалев С. Н. Военная стратегия: Подготовка и ведение войн Нового и Новейшего времени / Сергей Николаевич Михалев. – М., Жуковский: Кучково поле, 2003. – С. 397.

¹⁰ Там само.

¹¹ Грылев А. Н. Днепр – Карпаты – Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году / Анатолий Николаевич Грылев. – М.: Наука, 1970. – С. 253.

втрати – різниця між кількістю евакуйованих і полонених німців. – Ред.).

У результаті 2 стратегічних і 13 фронтових наступальних операцій чотирьох Українських, 2-го Білоруського фронтів, Окремої Приморської армії, Чорноморського фронту та Азовської військової флотилії взимку і навесні 1944 року було досягнуто важливих військово-політичних успіхів. Найбільше вороже стратегічне угруповання зазнало серйозної поразки. З виходом радянських військ до Карпат фронт противника було розірвано. Одну частину сил відкинули до Румунії. Друга, з великими втратами, відійшла до Західної України. Червона армія повністю вибила ворога з території Правобережної та майже всієї Південної України, по-

вернула країні основні металургійні райони, рудники Криворіжжя та Нікополя, родючі землі між Дніпром і Прутом та в Криму, а також важливі порти на Чорному морі – Севастополь, Миколаїв і Одесу. Радянські війська вийшли на підступи до Польщі, на державний кордон із Чехословаччиною та Румунією й перенесли бойові дії на румунську територію. Тут вони наблизилися до життєво важливих районів противника на Балканах і зайняли вигідне становище для наступних операцій улітку 1944 року.

У визволеній від нацистських окупантів Одесі. 1944 р.

39

Загалом операції з визволення Правобережної та Південної України, завершені навесні 1944 року, – це визначна перемога радянських військ над сильним, досвідченим і неуступливим противником.

Таблиця

Кількісні характеристики найбільших стратегічних наступальних операцій радянських військ у Великій Вітчизняній війні

Стратегічна наступальна операція, часові межі	Тривалість, днів	Територіальні межі, км		Кількість бойової техніки та особового складу радянських військ на початок операції, одиниць					Людські втрати в операції, осіб			
		ширина	глибина	Структури	Люди, залучені до операції, осіб	Гармат та мінометів	Танків та САУ	Літаків	Безповоротні	Санітарні	Всього	Середньодобові
Московська (5.12.41–7.01.42)	34	1000	100–250	фронтів – 2,5, дивізій – 105, бригад – 44	1 021 700	13 500	1 170	615	139 586	231 369	370 955	10 910
Сталінградська (19.11.42–2.02.43)	76	850	150–200	фронтів – 3,5, дивізій – 74, корпусів – 7, бригад – 34, ур – 9	1 143 500	15 500	1 463	1 216	154 885	330 892	485 777	6 392
Орловська («Кутузов») (12.07–18.08.43)	38	400	150	фронтів – 2,5, дивізій – 82, корпусів – 8, бригад – 14, ур – 3	1 287 600	21 000	2 400	3 000	112 529	317 361	429 890	11 313
Білгород-Харківська («Румянцев») (3–23.08.43)	21	330–400	140	фронтів – 2, дивізій – 50, корпусів – 11, бригад – 5	1 144 000	12 000	2 400	1 300	71 611	183 955	255 566	12 170
Кримська (8.4–12.5.44)	35	160	200–260	фронтів – 1, окр. армій – 1, дивізій – 30, корпусів – 1, бригад – 5, ур – 2	462 400	5 982	559	1 341	17 754	67 065	84 819	24 233
Дніпровсько-Карпатська (24.12.43–17.04.44)	116	1300–1400	250–450	фронтів – 5, дивізій – 188, корпусів – 19, бригад – 13, ур – 5	2 406 100	28 654	2 015	2 600	270 198	839 330	1 109 528	9 565
Білоруська (23.06–28.08.44)	68	1 100	550–600	фронтів – 4, дивізій – 168, корпусів – 12, бригад – 20, ур – 7	2 331 700	36 000	5 200	5 300	178 507	587 308	765 815	11 262
Берлінська (16.04–8.05.45)	23	300	100–220	фронтів – 3, дивізій – 161, корпусів – 20, бригад – 15, ур – 2	1 906 200	41 600	6 250	7 500	78 291	274 184	352 475	15 325

Примітки

1. Кількісні показники подано за кн.: Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / [Кривошеев Г. Ф., Андроников В. М., Буриков П. Д., Гуркин В. В.]. – М.: Вече, 2009. – 384 с.

2. Види врахованих з'єднань: дивізії – тільки стрілецькі, повітрянодесантні, кавалерійські; корпуси – тільки танкові, механізовані; бригади – тільки танкові, механізовані, мотострілецькі, самохідно-артилерійські; ур – тільки укріплені райони (з'єднання, що приблизно дорівнюють дивізіям).